

АРХЕОЛОГІЯ

УДК 902(477):911.53-044.922"654"[045]
DOI <https://doi.org/10.32782/2663-5984.2026/1.34>

Біляєва С.О.

<https://orcid.org/0000-0003-3113-7619>
Національний університет «Києво-Могилянська академія»

Куценко С.Ю.

<https://orcid.org/0000-0002-8020-2141>
Уманський національний університет

АРХЕОЛОГІЯ СУЧАСНОГО СВІТУ В УКРАЇНІ: МАТЕРІАЛЬНІ ТРАНСФОРМАЦІЇ НОВІТНЬОГО ЧАСУ ТА ЇХ ДОСЛІДЖЕННЯ

У статті розглядається становлення археології сучасного світу як окремого напрямку в археологічній науці. Цей напрям зосереджений на вивченні матеріальної культурної спадщини ХХ–ХХІ ст. Розглянуто передумови виникнення цього напрямку в зарубіжній історіографії. Окреслено його дослідницькі межі та головні напрями наукових пошуків. Археологія сучасного світу вивчає зміни сільського й міського простору, індустріальні та інфраструктурні об'єкти, ландшафти, змінені військовими діями та іншими антропогенними процесами, а також те, як це вплинуло на повсякденне життя місцевої спільноти.

У дослідженні наголошено, що археологія сучасного світу розширює традиційний інструментарій археології. Вона поєднує польові та камеральні дослідження, фіксацію стану збереження окремих об'єктів, а також професійний аналіз планування населених пунктів, включно з характером житлової забудови та інфраструктури. У статті акцентується увага на використанні сучасних технологій для дослідження різноманітних пам'яток – фотофіксації, картографування, геоінформаційного аналізу, фотограмметрії та 3D-моделювання. Такий підхід дозволяє працювати не лише з об'єктами, що втратили функціональність, а й із тими, які продовжують існувати в сучасному середовищі, простежуючи зміни їхнього фізичного стану, функцій і просторового контексту.

У статті проаналізовано наслідки воєнних дій для дослідження історичних процесів та історико-культурної спадщини різних періодів – від архітектурних об'єктів до зміни структури населення, що зумовлює трансформацію матеріальної культури на регіональному рівні. Розглянуто проблему втрати українськими науковими установами можливості здійснювати дослідження та моніторинг збереження пам'яток на тимчасово окупованих територіях, зокрема в Криму.

У межах дослідження висвітлено формування нових антропогенних ландшафтів, зокрема тих, що сформувалися в ході активних бойових дій на території України, появу місць масових поховань, об'єктів примусового утримання та інших матеріальних свідчень повномасштабної війни. Проаналізовано вплив внутрішньої та зовнішньої міграції на зміну структури заселення. Окрему увагу приділено умовам життя, праці й повсякденного побуту населення. Зазначено, що дослідження повсякденного життя розширює джерельну базу для археологічного вивчення минулого та сучасної історії людства.

Наголошено на необхідності регулярно фіксувати зміни в антропогенному середовищі за допомогою цифрових технологій – фотограмметрії та лазерного 3D-сканування, створення електронних реєстрів і баз даних. Підкреслено, що моніторинг стану збереження об'єктів у

їх поточному стані є важливим не лише для наукового аналізу, а й для майбутніх реставраційних, консерваційних та ремонтно-відновлювальних робіт.

Ключові слова: археологія сучасного світу, археологічна спадщина, культурний ландшафт, воєнні ландшафти, матеріальні комплекси ХХ–ХХІ ст., цифрова фіксація, міграційні процеси.

Постановка проблеми. Археологія сучасного світу є новою окремою галуззю досліджень в археологічній науці. Вона сформувалася як міждисциплінарний напрям археології, історії, соціальної антропології та інших гуманітарних дисциплін. Її увага передусім зосереджена на дослідженнях матеріальної культури ХХ–ХХІ ст. – архітектурних об'єктів, просторових меж розселення людей і специфічних ландшафтів новітнього періоду, які досліджуються із використанням традиційних та допоміжних археологічних методів. Водночас у контексті цього напрямку можуть розглядатися й пам'ятки попередніх історичних періодів, якщо вони функціонують в умовах сучасності та зазнають вагомого впливу від реконструкцій, хаотичної забудови, прокладання різноманітної комунікації чи військових подій. Конкретизуються цілі, методи дослідження, визначається перелік основних питань цього напрямку, що пов'язано з його активним розвитком і розширенням проблематики від фіксації викликів до системного аналізу питання вивчення, збереження, інтерпретації пам'яток ХХ–ХХІ ст.

В українських умовах археологія сучасного світу є особливо актуальною у зв'язку з воєнними діями та глибокими змінами історичного середовища, що виявляється в цілеспрямованому руйнуванні або несанкціонованій реконструкції архітектурних споруд та монументів, викраденню творів мистецтва, спалюванню архівів та бібліотек. Військові дії позначилися не лише на об'єктах новітньої архітектури й інфраструктури, а й на стані збереження археологічної спадщини різних історичних періодів. Паралельно відбуваються зміни структури населення, масове внутрішнє й міждержавне переміщення людей. Це впливає на використання простору й поступово змінює історичне середовище, що може призвести до зміни сприйняття та трактування пам'яток.

Ситуація вимагає комплексного підходу: фіксації руйнувань, аналізу змін ландшафтів, документування порушень культурного шару та оцінки ризиків для археологічних об'єктів. Важливим залишається регіональний аспект, адже можливості проведення польових досліджень істотно відрізняються залежно від безпекової ситуації – від територій, розташованих у тилкових районах, до зон активних бойових дій або тих, що

перебувають у тимчасовій окупації. Це зумовлює перегляд методики польових робіт, посилення ролі моніторингу та використання цифрових способів фіксації матеріалу.

Важливість цього напрямку підтверджується і практичним досвідом польових досліджень. Так, у 2008 р. під час навчальної (археологічної) практики здобувачі першого року навчання історичного факультету Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини під керівництвом археологів із Інституту археології НАН України дослідили поховання воїна періоду Другої світової війни, виявлене на території приватного домогосподарства. Це засвідчує потребу системного вивчення об'єктів новітнього часу в українських умовах.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Формування археології сучасного світу пов'язане з науковими пошуками другої половини ХХ ст., що розгорнулися після Другої світової війни. Саме тоді посилювався інтерес до вивчення недавнього минулого й сучасності, зокрема зруйнованих і покинутих об'єктів та матеріальних свідчень історії воєн ХХ ст.

З кінця 1970-х рр. у США відбувається поступове розширення хронологічних меж дослідницького об'єкта. Зазвичай археологи США вивчали матеріальну культуру від пам'яток культури Кловіс, а верхню межу своїх досліджень чітко не визначали. Згодом хронологічні рамки археологічної періодизації поступово розширили до пізнішого часу. У дослідницьке поле потрапляють індустриальні комплекси, військові об'єкти, міські занедбані території та місця накопичення відходів. Традиційно українські археологи протягом тривалого часу зосереджувалися на дослідженні матеріальної культури від палеоліту, а верхньою межею досліджень зазвичай вважали ХVIII ст. Прикладом такої верхньої межі є дослідження козацьких пам'яток ХVI–ХVIII ст. Дмитром Телегіним.

Одним із перших системних прикладів археології сучасного світу стало вивчення сучасних побутових відходів. Ці дослідження були започатковані у 1973 р. в Університеті штату Аризони. Узагальнення результатів цього проекту було оприлюднене у монографії В. Ратъє та К. Мерфі «Сміття! Археологія відходів» (2001 р.). На думку авторів, саме завдяки відходам минулих

цивілізації археологи змогли відтворити значну частину того, що ми знаємо про дописемну історію людства [19].

Більш чітке інституційне оформлення археології сучасного світу отримала у Великій Британії, де утвердився термін «археологія сучасного минулого». Вагоме значення для становлення археології сучасного світу мало проведення спеціалізованих наукових конференцій «Сучасна та історична археологія в теорії». Вони регулярно відбуваються у Великій Британії з 2003 р. за ініціативи британських дослідників у цій сфері [17].

Чіткішого визначення термін набув із виходом колективної монографії за редакцією В. Бухлі та Г. Лукаса «Археології сучасного минулого», у якій було окреслено методологічні засади дослідження матеріальної культури ХХ ст. [18].

Подальший розвиток напрямку засвідчений появою узагальнюючих праць, зокрема «Оксфордського довідника з археології сучасного світу» за редакцією П. Грейвза-Брауна, Р. Гаррісона та А. Піччіні. У довіднику систематизовані підходи до археологічних досліджень сучасності та недавнього минулого, визначено проблеми функціонування нового напрямку з археології [10].

Подальший розвиток археології сучасного світу простежується у колективній праці за редакцією К. Гольторфа та А. Піччіні «Археології сучасності: розкопуючи теперішнє». У виданні обґрунтовано можливість використання археологічних методів для дослідження матеріальної культури ХХ–ХХІ ст. на прикладі індустриальних об'єктів, антарктичних дослідницьких станцій, сільських та міських просторів [11].

Одним із важливих напрямів археології сучасного світу стали дослідження матеріальних проявів тоталітарних режимів, передусім утвердження тоталітарного режиму в СРСР. Йдеться, зокрема, про вивчення місць масових репресій, об'єктів системи ГУЛАГу, а також щодо формування окремого історіографічного напрямку, пов'язаного з дослідженням матеріальної спадщини соціалістичних (тоталітарних) режимів. У праці В. Бухлі «Археологія соціалізму» матеріальний простір радянської доби розглянуто як інструмент формування нових соціальних відносин держави та населення [12].

У дослідженні «Археологія комунізму, або Росія у ХХ столітті. Реконструкція картини» Карл Шльогель, хоча й не археолог, а історик, за характерними маркерами (ознаками) періоду (чергами, комунальними квартирами, парадами, дефіцитом та іншими рисами повсякдення) виокремлює радянську цивілізацію [8].

Організацію таборів та інших місць примусового утримання цивільного населення та військовополонених досліджено у колективному виданні «Археологія інтернування» за редакцією А. Маєрса та Г. Мошенської [13]. У праці ці об'єкти ХХ–ХХІ ст. розглядаються як повноцінні археологічні об'єкти. Автори вважають, що як збережені, так і зруйновані табірні комплекси є важливим джерелом інформації й дозволяють досліджувати архітектуру та умови життя ув'язнених за допомогою писемних та археологічних джерел.

В Україні археологія сучасного світу як окремий дослідницький напрям лише розпочала формуватися. Поки що немає сталого спільноти фахівців, які постійно працюють у цьому напрямі. Такі дослідження здебільшого поодинокі або проводяться на стику різних гуманітарних наук.

Постановка завдання. Мета статті полягає в тому, щоб показати, як сформувалася археологія сучасного світу, та окреслити її основні завдання в Україні, насамперед пов'язані з вивченням руйнувань створеного людиною простору внаслідок воєнних дій.

Виклад основного матеріалу. Після 2014 р., коли відбулася тимчасова окупація Криму та розпочалися бойові дії на сході України, питання охорони культурної спадщини та збереження археологічних пам'яток набули особливої актуальності. Дослідження в цій сфері активізувалися, однак на початку військових дій вони здійснювалися не в межах термінових робіт із фіксації стану пам'яток. Багато рішень приймалися ситуативно, з огляду на масштабні загрози для збереження різноманітних видів об'єктів в умовах бойових дій. Роботу з фіксації руйнувань, документування пошкоджених об'єктів і збереження музейних колекцій часто проводили без попередньо розроблених інструкцій і не завжди за участю фахівців відповідного профілю. Усе це відбувалося в складних безпечних умовах і за обмежених ресурсів.

Окремий комплекс проблем виник на території Криму. Для української держави важливим є збереження етнокультурної самобутності кримськотатарського народу як корінного народу Криму, яка відображена, зокрема, у пам'ятках, серед яких значну частину становлять архітектурні будівлі та інші об'єкти культурної спадщини. Унаслідок тимчасової окупації українські наукові установи втратили доступ до значної частини археологічних пам'яток, музейних колекцій і об'єктів культурної спадщини, що унеможливило повноцінний науковий моніторинг їхнього стану збереження.

Стан об'єктів культурної спадщини на півострові фіксується у доповідях ЮНЕСКО 2014–2025 рр. про ситуацію в Автономній Республіці Крим. Організація переважно лише здійснює моніторинг стану збереження пам'яток, що входять до списку Світової спадщини ЮНЕСКО [1].

Росіяни на тимчасово окупованій території Криму створюють свій культурний фон. Зокрема, у 2015–2016 рр. на території заповідника «Херсонеса Таврійського» здійснювалися масштабні будівельні роботи з використанням важкої техніки, що супроводжувалося перебудовою архітектурних об'єктів, зміною ландшафту та переміщенням окремих археологічних пам'яток, а перенесення їх із первісного місця розташування призводить до втрати частини цінної інформації. Цей приклад засвідчує, як зміна тимчасового контролю над територією тоталітарною державою безпосередньо відображається на стані збереження та інтерпретації археологічної спадщини [2].

Проблеми інтерпретації історичного минулого активізувалися також у зв'язку з військовими діями на сході України. Із початком воєнних дій та тимчасової окупації частини територій актуалізувалися питання збереження історичної спадщини регіону, зокрема його козацької традиції та історичної пам'яті. Попри наявність історично засвідчених українських назв населених пунктів, адміністративно-територіальних утворень козацької доби (паланок, зимівників), численних некрополів із козацькими хрестами та родовими прізвищами, спостерігаються тенденції до зміни акцентів у представленні історичного розвитку краю. Показовим є те, що на тимчасово окупованих територіях російська адміністрація відновлює назви населених пунктів, які використовувалися в радянський період. Крім того, в освітній сфері відбуваються зміни, спрямовані на посилення ідеологічного впливу та пропаганди через систему освіти.

Із початком повномасштабної російської агресії 2022 р. руйнація культурної спадщини України набула безпрецедентного характеру. Це стосується не лише знищення різноманітних архітектурних об'єктів, зміни ландшафтів, а й втрат серед цивільного населення.

Ці процеси зафіксовані міжнародними організаціями й стали предметом дослідження, формулюючи нові джерела для вивчення змін, спричинених війною.

Тому в рамках археології сучасного світу важливо досліджувати вплив повномасштабної війни на побут і повсякденне життя людей, адже це

змінює їхні умови життя та може формувати нове середовище.

У цьому контексті особливого значення набувають міграційні процеси – внутрішні й зовнішні, добровільні та вимушені, – які є важливим об'єктом для досліджень археології сучасності. Будь-яке переміщення людей зумовлює зміни у структурі населення, трансформацію житлової забудови, переосмислення функції та сенсу існуючого житлового простору.

Станом на середину 2024 р. агентство ООН у справах біженців оцінювало, що близько 5,08 млн українців залишили Україну та були зареєстровані як вимушені переселенці, переважно в країнах ЄС. Істотну частину переміщених осіб становили жінки та діти, що зумовило помітні зміни статеві-вікової структури населення країни. Вїзд саме цих груп за територію України позначився не лише на демографічних показниках, але й на організації повсякденного життя, освітніх і соціальних практиках в країнах, що приймали вимушених переселенців [16].

Для археології сучасного світу визначальним є матеріальний вимір цих процесів. У публічному інформаційному просторі неодноразово фіксувалися ситуації, коли громадяни України залишали місця постійного проживання з мінімальним набором особистих речей, що зумовлювало формування нових побутових маркерів вже в країнах перебування. Йдеться про масове проживання у тимчасових центрах, гуртожитках, спортивних залах, модульних містечках або орендованих квартирах, де предметне середовище формувалося переважно за рахунок гуманітарної допомоги чи стандартних наборів речей першої необхідності. Паралельно також відбувалися зміни в харчових звичках. В офіційних звітах різних громадських організацій зазначалося про труднощі адаптації до іншого клімату, типів опалення, транспортної інфраструктури, системи споживання товарів та послуг. Такі обставини призвели до втрати частини звичних речей і появи нового побутового середовища, пов'язаного з досвідом вимушеного переміщення.

Фіксуються випадки примусової паспортизації на окупованих територіях і переміщення громадян України до віддалених регіонів Російської Федерації. Це призвело до змін у структурі населення та соціальному середовищі. Окремо надходять повідомлення про незаконне вивезення дітей, зміну їхніх персональних даних і подальше влаштування в інше соціокультурне середовище. Ці процеси в сучасних історичних дослідженнях

розглядаються як частина ширших змін етнокультурного простору українців в умовах війни.

Другий тип вимушеної міграції, який у межах цього дослідження умовно виокремлюється, пов'язаний із переміщенням населення з територій активних бойових дій та зруйнованих населених пунктів до відносно безпечних тилових регіонів України. Цей процес відбувався як у формі організованої евакуації, так і шляхом самостійного виїзду громадян і суттєво вплинув на структуру населення та демографічну ситуацію в державі. Ці переміщення зумовили нерівномірний розподіл населення між регіонами, концентрацію внутрішньо переміщених осіб у відносно безпечних областях та зміну соціальної структури приймаючих громад. В окремих випадках спостерігалось різке зростання чисельності населення в невеликих містах і селищах, що створювало додаткове навантаження на місцеву інфраструктуру, освітні та медичні установи, ринок праці.

Люди, які переїжджають до інших регіонів, поступово інтегруються в інші громади, і це дає змогу дослідити, як у воєнний час змінюються їхній спосіб життя в нових умовах.

У перші тижні повномасштабного вторгнення було зафіксовано численні випадки мародерства в українських домогосподарствах на окупованих територіях – у Київській, Сумській, Чернігівській та інших областях.

У відкритих інтернет-джерелах повідомляється про некоректне використання побутових приладів, зокрема про зміну їх функціонального призначення. Також у журналістських матеріалах зазначається, що часто викрадена побутова техніка могла використовуватися як джерело електронних компонентів для виробництва військового обладнання [4].

Наведені факти вказують на різне ставлення до побутової техніки передусім в умовах війни. Для місцевого населення ці прилади були невід'ємною частиною їх повсякденного життя, а тоді як російські військові використовували її не за прямим призначенням.

Наступним важливим напрямом у межах археології сучасного світу є дослідження воєнно-фортифікаційних ландшафтів.

В українських реаліях після 2014 р., а особливо з 2022 р., такі ландшафти набули значного поширення і стали об'єктом не лише військової чи правової фіксації, а й археологічних досліджень.

До воєнно-фортифікаційних ландшафтів належать і зруйновані урбаністичні комплекси – житлова забудова міст Ізюма, Маріуполя, Попасної,

Волновахи, які набули ознак фортифікаційних об'єктів для стримування російських військ.

Окрему групу становлять місця масових поховань, виявлені після деокупації територій Київщини, Харківщини, Херсонщини та інші, які потребують комплексного документування із використання археологічних методів. У цьому випадку археологічний підхід полягає у фіксації шарів і об'єктів, нанесенні на карту траншей, ям, вивчення різноманітних предметів із бойових позицій.

У цьому контексті воєнні ландшафти України постають не лише як свідчення сучасного збройного протистояння, а й як майбутній об'єкт археологічного осмислення, що поєднує методи польової археології, геоінформаційного аналізу та фіксації матеріальних залишків новітнього часу.

Тематика археології сучасного світу охоплює дослідження повсякденного життя людини у XX–XXI ст. і у мирний період. У полі зору дослідників перебувають житлові будинки й подвір'я, господарські споруди, присадибні ділянки, міські квартали, дворові простори, гаражі, комори, підсобні приміщення – тобто весь комплекс простору щоденного життя населення як у сільському, так і в міському середовищі.

Окремий інтерес становлять об'єкти сучасної транспортної та прикордонної інфраструктури, модульні містечка для переселенців, занедбані або перепрофільовані споруди. Такі об'єкти розглядаються як матеріальні комплекси новітнього часу, що відображають процеси мобільності населення, зміну функціонального призначення територій, адаптацію до кризових умов та вплив глобальних соціально-економічних трансформацій на просторову організацію життя людей.

Важливим напрямом досліджень є вивчення випадків примусового утримання людей і порушення їхніх прав.

Після звільнення Київської, частково Харківської та Херсонської областей було виявлено місця масового незаконного утримання цивільного населення – зокрема, у підвальних приміщеннях, адміністративних будівлях, навчальних закладах. Прикладом є с. Ягідне на Чернігівщині, де мешканців тривалий час утримували у шкільному підвалі [3].

У відкритих джерелах та звітах міжнародних організацій згадуються об'єкти утримання військовополонених і цивільних осіб як на території Російської Федерації, так і на тимчасово окупованих територіях України. Найбільш резонансним став випадок на одному з об'єктів поблизу населеного пункту Оленівка в

Донецькій області, де 29 липня 2022 р. загинули українські військовополонені. Обставини події та умови утримання стали предметом міжнародного обговорення й подальшого документування злочину [9].

З позицій археології сучасного світу такі місця потребують дослідження стану будівель та предметів побуту, що залишилися, адже це допомагає відтворити умови проживання військовополонених та організацію їхнього простору. Наукове осмислення цих об'єктів передбачає поєднання археологічних методів із антропологічними та судово-медичними дослідженнями.

Ще одним викликом, що демонструє ставлення тоталітарної моделі управління до людського життя та культурної спадщини, став підлив Каховської гідроелектростанції в червні 2023 р., який спричинив затоплення значних територій, руйнування населених пунктів і загибель людей та тварин. Подія мала масштабні наслідки не лише гуманітарного, а й культурно-ландшафтного та екологічного характеру. У Новій Каховці пошкоджено низку архітектурних об'єктів, серед яких комплекс «кам'яних вишиванок» та інші пам'ятки на прилеглих територіях.

Після сходження води відкрився значний масив територій колишнього дна Каховського водосховища, що дало можливість фіксувати археологічні об'єкти, пов'язані з історією українського козацтва та функціонуванням Січей. Дослідники, зокрема запорізькі археологи, розпочали обстеження нововиявлених ділянок, де зафіксовано залишки поселень, господарських об'єктів та елементів історичного ландшафту, що тривалий час перебували під водою. Варто зазначити, що спорудження водосховища у середині ХХ ст. також призвело до затоплення значних територій і пам'яток, що свідчить про тривалу історію радикальних трансформацій цього регіону [7].

У межах археології сучасного світу підлив гідротехнічної споруди розглядається як приклад воєнного впливу на природний та культурний ландшафт. Йдеться про зміну берегової лінії, ерозійні процеси, руйнування культурного шару, переміщення артефактів та формування нових стратиграфічних розрізів.

Станом на кінець 2025 р. військові дії завдали значних пошкоджень не лише пам'яткам культурної спадщини, а й широкому спектру об'єктів цивільної забудови. За оцінками фахівців Світового банку, пошкоджено або зруйновано близько 13 % загального житлового фонду України – це понад 2,5 млн домогосподарств [14].

Також окремі оцінки міжнародних інституцій вказують, що загалом по країні за час повномасштабного вторгнення було пошкоджено або знищено понад 236000 житлових будівель та споруд, включно з приватними будинками й багатоквартирними об'єктами [15].

Ці дані підкреслюють, що війна суттєво трансформувала публічний та особистий простір не лише через втрати об'єктів матеріальної культурної спадщини, а й через масштабне руйнування житлового середовища та інфраструктури.

Показовим прикладом комплексного впливу війни на культурний і міський ландшафт є Маріуполь. Під час бойових дій 2022 р. місто зазнало масштабних руйнувань житлової забудови, транспортної інфраструктури та промислових об'єктів, зокрема металургійного комбінату «Азовсталь», портових споруд і залізничного вузла. Значна частина історичного центру була пошкоджена або знищено, що змінило просторову структуру міста та характер використання його територій.

Значних збитків зазнала й матеріальна культурна спадщина. У відкритих джерелах повідомлялося про зруйнування будівель Маріупольського драматичного театру, краєзнавчого музею, художнього музею імені А. Куїнджі, а також про переміщення частини музейних фондів. У межах регіону зазнали впливу й археологічні об'єкти, пов'язані з давньою історією Приазов'я – території, де відомі пам'ятки доби бронзи, скіфського часу та середньовіччя. зміна функціонального призначення територій, фортифікаційні роботи та інфраструктурні перебудови створюють додаткові ризики для збереження культурного шару таких пам'яток [6].

Для порівняння, подібні процеси внаслідок обстрілів російських військових фіксуються й в інших областях: у Харкові пошкоджено значну кількість пам'яток архітектури ХІХ–ХХ ст.; у Чернігові руйнувань зазнали історичні будівлі центральної частини міста; в Одесі постраждали об'єкти, внесені до списку всесвітньої спадщини ЮНЕСКО. У сукупності ці приклади свідчать про те, що воєнні дії впливають як на сучасну інфраструктуру, так і на багатозаровий історико-культурний простір міст.

Археологію сучасного світу нерідко пов'язують із дослідженням зруйнованого та покинутого простору як особливого типу культурного середовища. У цьому сенсі показовими є території Донецької області, де сформувалися цілі зони виведеного з експлуатації житлового й промислового простору – квартали без постійного

населення, з пошкодженими комунікаціями, переваними транспортними зв'язками та частково демонтованою інфраструктурою.

Такі території становлять специфічний об'єкт дослідження, оскільки фіксують процес переходу від функціонуючого міського чи сільського середовища до стану тимчасової або тривалої консервації. Йдеться не лише про руйнування будівель, а й про зміни у використанні простору: адаптацію цивільних споруд до захисних функцій, створення тимчасових укриттів, накопичення залишків побутових речей у покинутих оселях.

Доступ до таких локацій часто обмежений через безпекові чинники, що зумовлює використання дистанційних способів фіксації та поетапного обстеження. У межах археології сучасності ці зони розглядаються як матеріальні свідчення різкої зміни ритму життя територій і як приклад формування нового типу ландшафту, що поєднує елементи урбаністичної руїни, тимчасової адаптації та поступової трансформації простору.

Одним із важливих завдань археології сучасного світу є системний збір, наукова обробка та збереження матеріальних свідчень руйнувань, спричинених бойовими діями та іншими наслідками збройного конфлікту. Це стосується не лише окремих фрагментів пошкоджених пам'яток архітектури чи частин інтер'єру, а й цілісних комплексів матеріальної культурної спадщини – незалежно від того, чи вони мають статус національного чи місцевого значення.

У цьому процесі важливо не лише зафіксувати факт руйнування, а й забезпечити фаховий відбір і збереження фрагментів, що мають історико-культурну цінність. Вивезення уламків зруйнованих будівель без проведення попередньої експертизи може призвести до втрати стратиграфічної інформації та контексту. Тому археологія сучасного світу передбачає взаємодію археологів, реставраторів, архітекторів і фахівців з охорони матеріальної культурної спадщини.

Особливе значення набувають цифрові методи фіксації. Фотограмметрія, лазерне 3D-сканування, аерофотозйомка та створення цифрових моделей дозволяють зафіксувати стан об'єкта до подальших змін або розбирання. Такі технології вже застосовуються для документування пошкоджених пам'яток архітектури в різних регіонах України, що створює цифровий архів їхнього стану. Цифрові моделі виконують не лише дослідницьку функцію, а й можуть бути використані під час

реставраційних робіт, експозиційної діяльності та в освітніх проєктах.

Одним із показових прикладів є український проєкт Scan UA, фахівці якого здійснюють фотографічну фіксацію та 3D-сканування зруйнованих споруд у прифронтових і деокупованих містах – зокрема в Чернігові, Ірпені, Бучі, Гостомелі, Макарові та Бородянці. За допомогою аерофотозйомки з використанням дронів та наземної фотограмметрії створюються детальні тривимірні моделі будівель, що були повністю знищені або серйозно пошкоджені під час бойових дій. Такі цифрові копії зберігаються як джерельна база для наукового аналізу, фіксації масштабу руйнувань, меморіалізації втрат і можуть використовуватися у подальших реставраційних або реконструкційних проєктах [5].

Висновки. В українських умовах археологія сучасного світу стала важливим напрямом у вивченні новітньої історії. У загальнотеоретичному плані вона охоплює соціальні, культурні та інші зміни в суспільстві на рубежі ХХ–ХХІ ст. Нині в Україні центральною проблемою цього напрямку є вплив воєнних дій на матеріальний простір держави та стан збереження культурної спадщини.

Масштабні руйнування житлових будинків, інфраструктури, сакральних споруд і археологічних пам'яток, а також втрати та незаконне переміщення музейних колекцій змусили науковців системно фіксувати ці зміни. Йдеться не лише про фіксацію втрат об'єктів, які постраждали або можуть постраждати від війни, а й про створення їхніх цифрових копій за допомогою фотограмметрії, 3D-сканування та електронних архівів. Саме така фіксація формує джерельну базу для подальших рішень щодо консервації, реставрації або відбудови пошкоджених об'єктів.

Український досвід показує, що археологія сучасності – це не лише фіксація руйнувань, а й дослідження того, як військові дії змінюють не лише простір навколо, а й внутрішній світ людини.

Перспективи досліджень у цій сфері пов'язані насамперед із розробленням чітких підходів до відновлення пам'яток, які постраждали в ході бойових дій. Це особливо важливо, адже в Україні досі немає дієвої державної програми для збереження та популяризації об'єктів археологічної спадщини. Саме ці аспекти окреслюють перспективи подальших досліджень у цьому напрямі.

Список літератури:

1. Глянько К. ЮНЕСКО не проявляє до кримських пам'яток в окупації жодного інтересу – юристка. Суспільне Крим. URL: <https://suspilne.media/crimea/551499-unesco-ne-proavlae-do-krimskih-pamatok-v-okupacii-zodnogo-interesu-uristka/> (дата звернення: 20.02.2026).
2. Заблоцька О. Росіяни пошкодили Херсонес Таврійський, звівши на його території новобуд. Суспільне культура. URL: <https://suspilne.media/culture/777253-rosiani-povnistu-znisili-hersones-tavrijskij-na-jogo-misci-zveli-novobud/> (дата звернення: 22.02.2026).
3. Опанасенко О. Ягідне: річниця визволення села, де росіяни тримали 350 заручників (фото). Главком. URL: <https://glavcom.ua/country/incidents/jahidne-richnitsja-vizvolennja-sela-de-rosijani-trimali-150-zaruchnikov-foto-918431.html> (дата звернення: 22.02.2026).
4. Пральна машина – «наріжний камінь» російсько-української війни. АрміяInform. URL: <https://armyinform.com.ua/2022/12/06/pralna-mashyna-narizhnyj-kamin-rosijsko-ukrayinskoji-vijny/> (дата звернення: 21.02.2026).
5. Рекун О. Пам'ять про наслідки війни у 3D: архітектор робить об'ємні моделі зруйнованих пам'яток Чернігова. Суспільне новини. URL: <https://suspilne.media/248486-pamat-pro-naslidki-vijni-u-3d-arhitektor-robit-obemni-modeli-zruinovanih-pamatok-cernigova/> (дата звернення: 22.02.2026).
6. Степура А. Архітектурні втрати Маріуполя: пам'ятники, які знищили росіяни. Суспільне Донбас. URL: <https://suspilne.media/donbas/362554-arhitekturni-vtrati-mariupola-pamatniki-aki-znisili-rosiani/> (дата звернення: 22.02.2026).
7. Фещенко А. Археологи знаходять унікальні артефакти на дні Каховського водосховища (фото). Главком. URL: <https://glavcom.ua/country/culture/artefakti-na-dni-kahovskoho-vodoskhovishcha-937347.html> (дата звернення: 22.02.2026).
8. Шльогель К. Археологія комунізму, або Росія у ХХ столітті. Реконструкція картини. Київ: Дух і Літера. 2018. 120 с.
9. Що змінилося у другу річницю трагедії в Оленівці? Центр протидії дезінформації, 2024. URL: <https://cpd.gov.ua/articles/shho-zminylosya-u-drugu-richnyczyu-tragediyi-v-olenivci/> (дата звернення: 22.02.2026).
10. Graves-Brown P., Harrison R., Piccini A. The Oxford Handbook of the Archaeology of the Contemporary World. Oxford : Oxford University Press, 2013. 852 p.
11. Holtorf C., Piccini A. Contemporary Archaeologies: Excavating Now. 2nd ed. Frankfurt am Main ; Berlin ; Bern ; Bruxelles ; New York ; Oxford ; Wien : Peter Lang GmbH, 2011. 224 p.
12. Buchli V. An Archaeology of Socialism. London ; Oxford : Berg, 1999. 240 p.
13. Myers A., Moshenska G. Archaeologies of Internment. New York : Springer Science & Business Media, 2011. 313 p.
14. Updated Ukraine Recovery and Reconstruction Needs Assessment Released. Enlargement and Eastern Neighbourhood – European Union. URL: https://enlargement.ec.europa.eu/news/updated-ukraine-recovery-and-reconstruction-needs-assessment-released-2025-02-25_en?utm_source=chatgpt.com (дата звернення: 22.02.2026).
15. BDO in Ukraine on the current situation in Ukraine: A Comprehensive Overview of Security, Recovery, and Economic Outlook (September 2025). European Business Association. URL: https://eba.com.ua/en/bdo-v-ukrayini-pro-potochnu-sytuatsiyu-v-ukrayini-kompleksnyj-oglyad-bezpeky-vidnovlennya-ta-ekonomichnyh-perspektyv-veresen-2025-roku/?utm_source=chatgpt.com (дата звернення: 22.02.2026).
16. Ukrainian refugees in Europe: a life in limbo. SWI swissinfo.ch. URL: https://www.swissinfo.ch/eng/foreign-affairs/ukrainian-refugees-in-europe-three-years-onandalife-in-limbo/88921245?utm_source=chatgpt.com (дата звернення: 22.02.2026).
17. Contemporary and Historical Archaeology in Theory. The CHAT. URL: <https://chat-arch.org/>
18. Buchli V., Lucas G. Archaeologies of the Contemporary Past. London : Routledge, 2001. 206 p.
19. Rathje, W. L., Murphy C. Rubbish!: The Archaeology of Garbage. Tucson (AZ) : University of Arizona Press, 2001. 263 с.

Biliaieva S.O., Kutsenko S.Yu. ARCHAEOLOGY OF THE CONTEMPORARY WORLD IN UKRAINE: MATERIAL TRANSFORMATIONS OF THE RECENT PERIOD AND THEIR STUDY

The article examines the emergence of the archaeology of the contemporary world as a branch of archaeological scholarship focused on the study of material phenomena of the twentieth and twenty-first centuries and on the application of archaeological approaches to the analysis of processes in recent history. It outlines the preconditions for the development of this field within international academic traditions and defines its research scope and principal thematic directions. The study demonstrates that the archaeology of

the contemporary world encompasses material complexes of the recent period, transformed urban and rural areas, industrial and infrastructural facilities, sites affected by military events, as well as other manifestations of material culture arising from social and political change.

The paper emphasizes that the archaeology of the contemporary world expands the traditional methodological toolkit of archaeology. It combines field surveys, documentation of objects in their current condition, and analysis of settlement planning structures, buildings, and engineering infrastructure with methods of photographic recording, cartography, geoinformation analysis, photogrammetry, and 3D modeling. This approach makes it possible to work not only with sites that have lost their original function but also with those that continue to exist within the contemporary environment, tracing changes in their physical condition, functions, and spatial context.

The article analyzes the consequences of military actions for archaeological sites of various periods, historic urban fabric, sacred buildings, infrastructure facilities, and the cultural landscape. It considers the problem of Ukrainian research institutions losing the ability to conduct full-scale monitoring of monuments in temporarily occupied territories, particularly in Crimea, as well as changes in the practices of use and interpretation of cultural heritage objects.

The study also highlights the formation of new war landscapes, the emergence of mass burial sites, detention facilities, and other material evidence of the ongoing conflict. It analyzes the impact of internal and external migration on settlement patterns and the transformation of everyday environments. It is emphasized that these phenomena generate a new body of sources for the archaeological study of the recent period.

The necessity of systematic documentation of changes in material space through the use of digital technologies – photogrammetry, laser 3D scanning, and the creation of electronic registers and databases – is substantiated. The article underscores that documenting sites in their current condition is important not only for scholarly analysis but also for future restoration, conservation, and reconstruction efforts.

Keywords: archaeology of the contemporary world, archaeological heritage, cultural landscape, war landscapes, material complexes of the twentieth and twenty-first centuries, digital documentation, migration processes.

Дата першого надходження статті до видання: 01.03.2026

Дата прийняття статті до друку після рецензування: 25.03.2026

Дата публікації (оприлюднення) статті: 01.05.2026